

Юрій Поліщук

ВИДИ СУСПІЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ У ПІДХОДАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Досліджуються підходи вітчизняних науковців до поняття «суспільна консолідація», аналізуються параметри його теоретичного осмислення, визначено головні критерії класифікації феномену консолідації та її видів, проаналізовано підходи вітчизняних суспільствознавців до висвітлення видів суспільної консолідації, які найбільше пов'язані з етнополітичними чинниками цього феномену.

Поліщук Юрій Миколайович – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Ключові слова: консолідація, суспільна консолідація, види консолідації, політична консолідація, консолідація демократії, національна консолідація, етнічна консолідація, соціальна консолідація.

Yuriy Polishchuk. Types of social consolidation in the approaches of domestic researchers. *The approaches of domestic scientists to the concept of "social consolidation" are analyzed, the parameters of its theoretical comprehension are analyzed, the main criteria of classification of the phenomenon of consolidation and its types are determined, approaches of the domestic social scientists are analyzed to cover the types of social consolidation that are most related to the ethno-political factors of this phenomenon.*

Key words: consolidation, social consolidation, types of consolidation, political consolidation, consolidation of democracy, national consolidation, ethnic consolidation, social consolidation.

У сучасному українському суспільстві є численні проблеми, які вимагають його стратегічної переорієнтації на пошук внутрішніх механізмів самоорганізації та розвитку. Багато в чому вони пояснюються як особливостями історичного розвитку України, так і сучасними політичними процесами, що відбуваються як у ній, так і навколо неї. У цих умовах вагомим чинником успішності Української держави є консолідація суспільства. Проте тут є багато нерозв'язаних проблем. Це ставить перед українськими науковцями низку як теоретичних, так і практичних завдань.

Потрібно зазначити, що українські науковці приділяли і приділяють певну увагу дослідженню зазначених проблем. Зокрема, на них звертали увагу у своїх дослідженнях О. Майборода [1], Н. Ротар [2], Г. Луцишин [3] та інші. У їхніх роботах наголошується на важливості консолідації українського суспільства як одного з важливих факторів розбудови та зміцнення державності, формування української політичної нації як головної мети сучасної державної політики. Також вітчизняні науковці звертали увагу і на теоретичні аспекти цієї проблеми. Зокрема, О. Петухова [4, 5], І. Титарь [6], О. Ткач [7] намагалися розкрити сутність феномену суспільної консолідації та показати її види, але їхні підходи не були комплексними і не дають повної картини щодо класифікації видів суспільної консолідації, не розкривають особливості різних

її проявів. Більш того, історіографічних праць, в яких би досліджувалася ступінь розробки цієї теми, фактично немає. Тому нагальною є потреба аналізу доробку вітчизняних суспільствознавців з проблем суспільної консолідації, класифікації її видів, аналізу проявів різних видів цього суспільного феномену в Україні, визначення вузьких місць у масиві уже опублікованих робіт з зазначеної проблематики. Тому автор і береться за цю проблему.

Потрібно зазначити, що суспільна консолідація – це складний феномен. Вона має багато проявів, які спрямовують людей як до суспільно значимих форм мислення, поведінки й очікувань, так і до індивідуально-творчих життєвих проявів, а також до таких активних дій, як революції, акти громадянської непокори і навіть громадянські війни. На думку М. Степико, перетворення подібних тенденцій на реальні життєві форми залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників, які домінують у суспільстві в критичний для певного соціуму відрізок історичного часу. До перших він зараховує «історико-політичну та соціально-економічну архітектоніку конкретного соціуму, наявні проблеми його розвитку, стан масової свідомості тощо. До других – наявність чи відсутність національної еліти, компетентної державної влади й авторитетного національного лідера» [8, с. 102]. Прояви цих чинників у різних поєднаннях призводять до формування різних видів консолідації. Тому вітчизняні науковці неодноразово намагалися класифікувати їх [4;5]. Це робилося не тільки для «виявлення відмінностей, а й для пошуку надійних способів їхньої ідентифікації, виявлення закономірностей для розуміння сутності механізму консолідації суспільства в державі» [5, с. 22].

Потрібно зазначити, що для цього бралися різні критерії. Так, І. Іванов класифікує суспільну консолідацію нації за такими критеріями: основні носії її ідей – етнічна група, соціальна група, особа, політична партія, нація як спільнота; характер функціонування на різних рівнях – теоретичному, державно-політичному, групово-спільнісному, буденному, індивідуальному; структурно-системні ознаки – система, структура, політичний, національний і державницький процес; світоглядні параметри – соціально-історичний досвід, світоглядна спрямованість; ідентифікаційні напрями – система етнонаціональної свідомості [9, с. 9].

Є й інші підходи до визначення критеріїв класифікації феномену консолідація, але вони більш прийнятні не для політології, а для соціології, фахівців з державного управління. Тому, не вдаючись у детальний аналіз цих критеріїв, зупинимося на основних підходах українських науковців до класифікації суспільної консолідації. Зокрема, Г. Луцишин розрізняє такі її різновиди, як: національна, політична, етнічна, громадянська, демократична, соціальна, консолідація суб'єктів політики (політичних партій, громадських рухів, парламентаріїв і парламентських фракцій) [10, с. 52]. Є. Риженко до зазначених вище видів додає ще територіальну, ціннісну, загальнонаціональну, ситуативну суспільну консолідацію [11, с. 7]. Досить цікаві підходи до класифікації цього феномену, на прикладі сучасної України, пропонує М. Степико. У монографії «Українська ідентичність: феномен і засади формування» він пише, що «цивілізаційний розвиток сучасної України передбачає взаємодію трьох консолідаційних процесів: національного, ціннісного, модернізаційного. Зважаючи на багатоаспектність і багатовимірність процесу консолідації суспільства, останній вже сам по собі має різноманітні (часом протилежні) практики застосування, є поліфункціональним і (за певних умов) навіть маніпулятивним. Консолідація як стан масового настрою може бути простого, так би мовити, нижчого походження, а може мати більш складну, вищу наповненість. Тобто, вона є менш або більш духовною залежною від рівня походження та якості цінностей, покладених в її основу» [8, с. 103]. Консолідація, на його думку, також може бути «сильною і слабкою, організованою і стихійною, довгостроковою і тимчасовою, загальнонаціональною і регіональною. Крім того, вона може бути конструктивною і деструктивною (радикальною). Деструктивна (радикальна) консолідація не піддається раціональному осмисленню і прогнозуванню. Точка біфуркації може виникнути у будь-якому сегменті соціуму, у будь-який час і з будь-якого приводу. Конструктивна ж консолідація потребує значних організаційних, інтелектуальних і фінансових ресурсів усього суспільства» [8, с. 103].

Потрібно зазначити, що проблеми класифікації досить предметно вивчала фахівець з питань державного управління О. Петухова. Проаналізувавши значний масив наукової літератури,

вона виділяє такі види консолідації: національна, політична, соціальна, етнічна, територіальна, суспільна, політичного режиму, демократична, ціннісна, влади, еліти, громадська, ситуативна (фрагментарна) [5, с. 22].

Таким чином, ми бачимо, що вітчизняні науковці пропонують досить широкий спектр видів консолідації. Підтримуючи запропоновані підходи, ми зупинимося на тих її видах, які найбільше пов'язані з етнополітичним чинником суспільної консолідації, а саме – на: політичній, національній, етнічній, соціальній, демократичній.

Аналіз означених видів розпочнемо з політичної консолідації. Потрібно зазначити, що до цього феномену, як і до самої консолідації є різні підходи. Так, Б. Демяненко розуміє під ним «досягнення режимом (владним – Ю. П.) такого стану, коли жодна впливова політична сила, партія політична або група впливу не обговорює серйозно інших, окрім демократичних, шляхів досягнення влади і не використовує для цього інші, окрім демократично визначених, ресурсів». При цьому він виділяє три етапи політичної консолідації: «1) адаптація, коли інтеграція і диференціація, змінюючи своє співвідношення, сприяють пристосуванню до нових умов середовища; 2) ідентифікація, коли індивіди починають ототожнювати себе з новими реаліями, вважаючи їх соціально цінними і значимими; 3) трансформація, коли інтеграція-диференціація змінюють систему та її функції» [12, с. 353].

Дещо інший підхід до проблеми пропонує Г. Луцишин. На її думку, політична консолідація являє собою об'єднавчий процес, унаслідок якого досягається консенсус у розв'язанні нагальних проблем, що змушує політичних акторів пристосовуватися або ототожнювати себе з новими умовами існування. Як трансформаційна форма, політична консолідація покликана змінювати саму політичну систему з її соціальними, державними і недержавними відносинами та політичним життям [13].

На думку М. Фесенка, «політична консолідація втілюється в усвідомлених, політично мотивованих і організованих діях. Інакше кажучи, політична консолідація, на відміну від інтеграції, існує на рівні свідомості».

Розвиваючи свою думку М. Фесенко твердить, що «політичний процес консолідації суспільства приводить до позитивних

змін у політико-владних і громадських структурах, забезпечує розвиток країни і суспільства. Політично консолідуватися можуть члени суспільства з різною етнічною, конфесійною належністю, різним соціальним і культурним станом, політична діяльність може бути спрямована як на підтримку існуючої політичної системи, так і на її трансформацію» [14, с. 39].

О. Ткач розглядає політичну консолідацію через призму практичних дій і вважає, що «термін консолідація, як принцип політичного розвитку, має два значення: по-перше, зміцнення певного політичного режиму (недемократичного чи демократичного); по-друге, згуртування суспільства й основних політичних сил навколо ідей, інституцій, харизматичного політичного лідера заради реальної або уявної мети, проти реальної чи уявної загрози» [15, с. 50)].

І. Хинтба зауважує, що політична консолідація відбувається на психологічному, інституціональному й процедурному рівнях [16, с. 6]. Підтримуючи такий підхід, хочу лише підкреслити, що, на наш погляд, усі види консолідації в державі відбуваються на цих трьох рівнях.

Наведені вище положення і політична практика сучасної України свідчать, що політичний аспект консолідації включає в себе такі складові: оптимальність державного устрою, тобто баланс між централізацією та децентралізацією; реальна забезпеченість прав національних та інших меншин, їх представленість у владі; демократичні взаємини між владою та суспільством; захищеність громадянських прав і політичних свобод. При цьому напрашується висновок, що політична консолідація можлива в Україні лише за умови створення єдиного простору людської взаємодії для усіх сегментів суспільства.

Аналіз наукового доробку попередників свідчить, що важливим видом суспільної консолідації є консолідація демократії (демократична консолідація). Потрібно зазначити, що інтерес до неї першими почали виявляти американські політологи і соціологи ще у 1970-х рр. Наприкінці ХХ ст., в умовах краху тоталітарних режимів, цей інтерес ще більше зріс. Поняття «консолідація демократії» фактично набуло категоріального терміна в порівняльній політології з опублікованою у 1986 р. праці аргентинського політолога, який тривалий час жив і працював у США, Г. О'Доннела

і американського вченого Ф. Шміттєра «Transitions from Authoritarian Rule», у якій вони розробляли транзитологічний підхід до теми консолідації демократії [17, р. 6].

На наш погляд, найбільш повно підходить до цього феномену запропонували американські політологи Х. Лінц і А. Степан, які під терміном «консолідація демократії» розуміли такий політичний режим, за якого сформовані «єдині правила гри» (the only game in town) [18, р. 5]. Згодом Х. Лінц, аналізуючи ендогенні фактори переходу від тоталітаризму до демократії, доходить висновку, що «демократичний перехід завершився у тому разі, коли досягнута певна угода з приводу політичних процедур зміни уряду; коли його прихід до влади є результатом вільного голосування народу; коли de facto уряд отримує важелі для розробки нової стратегії і коли de jure створені новою демократією виконавча, законодавча і судова влади не повинні передавати іншим органам свої функції» [19, с. 221], а конфлікти між урядом та опозицією вирішуються лише на основі «конституційного виміру» (constitutionally), «усталених правових норм і законів» [20, с. 161]. Наприкінці 1990-х рр. А. Шедлер запропонував «розуміння демократичної консолідації як завершення демократичного транзиту за допомогою переходу від електоральної до ліберальної демократії» [21]. У цьому переході, як зазначає Ф. Шміттер у праці «Роздуми про громадянське суспільство і консолідацію демократії», важливу роль відіграє громадянське суспільство, яке сприяє консолідації демократії, стабілізує очікування усередині соціальних груп, воно забезпечує канали самовираження та ідентифікації, регулює поведінку своїх членів стосовно сфери колективних зобов'язань [22, с. 90].

Потрібно зазначити, що дослідники чітко вказували на відмінності процесу демократичної консолідації на теренах колишнього СРСР. Так, Ф. Редє стверджував, що «у пост-СРСР узагалі немає сенсу розглядати перехід до демократії; комуністичне правління в більшості пострадянських держав змінив авторитаризм». Він вирізняє три типи пострадянських авторитарних режимів: «1) автократія (владою керує вузьке коло політичної еліти); 2) олігархія (влада у чиновництва або кланових груп, котрі діють не в межах

інститутів); 3) ексклюзивні республіки (влада в одній частині населення, коли інша частина обмежена в правах)» [23, с. 59].

Потрібно зазначити, що з набуттям Україною незалежності на проблеми консолідації демократії звернули увагу й вітчизняні науковці, більшість з яких розділяли положення транзитологічного підходу [24]. Досліджуючи процес демократизації в «перехідних режимах», до яких належить й Україна, вони враховували «співвідношення авторитарних і демократичних елементів» і виділяли кілька «моделей демократії»:

- трансформації, відповідно до якої процес демократизації створюють попередні правлячі еліти;

- заміщення, коли існує колапс авторитарного режиму і процес демократизації відбувається за принципами опозиції, що прийшла до влади;

- змішаного варіанта – процес демократизації здійснюється внаслідок спільної діяльності еліти й опозиції [25, с. 89].

Аналізуючи напрацювання західних колег, українські політичні реалії, українські науковці намагалися дати своє визначення феномену демократичної консолідації. Так, на думку О. Ткача, демократична консолідація суспільства є «об'єднанням соціальних груп суспільства на основі ідеї демократії в процесі інституалізації демократичної поведінки політичних акторів, що приймають політичні рішення в межах легітимних демократичних процедур» [7, с. 50]. І. Тітар визначає зміст консолідації демократії як стан або завершальний етап стабілізації демократичного режиму країни [26, с. 64–68]. С. Вонсович, враховуючи, що консолідація демократії часто трансформується у процесі вдосконалення вже встановленого демократичного режиму і у такому значенні може тривати досить довго у часовому вимірі, визначає її як складний процес закріплення інститутів демократії, розвитку та укорінення демократичних цінностей, поведінкових норм у свідомості індивідів і соціальних груп, який вказує на завершення транзиту та утвердження стабільної демократичної політичної системи [20, с. 160]. На думку М. Фесенка, «консолідація демократії може бути визначена як складний і багатоплановий процес зміцнення інститутів демократії, розвитку та закріплення демократичних цінностей, поведінкових норм і установок у свідомості індивідів і

соціальних груп, що знаменує завершення транзиту та затвердження стабільної демократичної політичної системи. Консолідація демократії розпадається на два етапи: негативну консолідацію, тобто стримування, зниження, якщо не усунення, будь-яких серйозних викликів демократії, і позитивну консолідацію – впровадження і закріплення демократичних цінностей та установок у свідомості і поведінці мас і еліт» [14, с. 39].

Наведене вище розмаїття підходів до визначення такого феномену, як консолідація демократії, підтверджує твердження А. Шедлера, що «консолідація демократії видається якоюсь великою концепцією, таким собі сміттєвим баком різних понять, свого роду всевловлюючою ідеєю, позбавленою центрального значення, яке могло б об'єднати всі типи її вживання» [21]. Ще конкретніше висловився російський політолог П. Сморгунов, який вважає, що у вивченні демократичної консолідації «відсутня будь-яка єдина парадигма» [27, с. 177].

Усе ж можна стверджувати, що демократична консолідація – це складний процес закріплення інститутів демократії, розвитку та укорінення демократичних цінностей, поведінкових норм у свідомості індивідів і соціальних груп, який вказує на завершення транзиту та утвердження стабільної демократичної політичної системи. На думку В. Лесняка, цей процес розвивається у трьох площинах: політико-правовій, суспільній та культурній. «У політико-правовій площині вирізняються: конкурентні вибори, що відбуваються циклічно; свобода об'єднання та висловлення думки; альтернативні джерела інформації; функціонування принципу розподілу влади, рівність громадян перед законом; повага до прав меншостей; визнання усіма політичними акторами демократичних політичних правил гри.

У суспільній площині атрибутами консолідованої демократії є: ефективно функціонуюче громадянське суспільство, участь громадян у соціальному житті, наявність суспільного капіталу.

У культурній площині найбільш істотними рисами є: підтримка демократії; високий рівень зацікавленості політикою, що проявляється в участі у виборах» [28].

Як ми бачимо, важливу роль у процесі демократичної консолідації відіграє наявність і розвиненість громадянського суспільства.

Зокрема, в Україні саме вони можуть сприяти формуванню політичної нації, пошуку шляхів та механізмів, які б усували проблеми розколотості суспільства, поєднували б різні колективні ідентичності, затверджували б відповідні правила суспільної гри, шукали б порозуміння між «групами інтересів» та суспільними секторами. Тому процес консолідації неможливо налаштувати та вибудувати без урахування потреби в демократизації суспільства, розвитку інститутів громадянського суспільства, які є основою для відкритого та раціонального діалогу у суспільстві, між суспільством та владою.

Тут ми виходимо ще на один вид суспільної консолідації – національну консолідацію (консолідацію нації). Адже без неї неможливо досягти стратегічних цілей у діяльності нації та держави, оскільки саме вона є необхідною передумовою для стабільного політичного розвитку, впровадження реформ, стабілізації економіки та подальшого національного розвитку.

Аналізуючи наукову літературу з проблеми національної консолідації, варто зазначити, що практично відсутні дослідження, які б комплексно розглядали теоретичні основи національної консолідації, фактори, шляхи і методи її досягнення. Найчастіше проблема національної консолідації розглядається в контексті соціальних процесів, розвитку національних рухів, у вивченні проблеми національної безпеки. Так, Г. Луцишин розглядає національну консолідацію як процес, спрямований на зміцнення й об'єднання етнопонаціональних груп, які утворюють націю, шляхом поступового усунення бар'єрів і формування спільних цінностей, інститутів (політичних, економічних, соціальних, духовних) для досягнення спільної мети [29, с. 152]. І. Іванов називає консолідацію нації процесом зникнення соціальних і етнічних бар'єрів, підсистемою системи консолідації людства, у якій формуються спільні стандарти життя [9, с. 9].

Проте є й інші підходи. Зокрема, Ю. Тиркус наголошує, що «національна консолідація є важливою складовою політичної консолідації, що, у свою чергу, залежить від легітимності політичної влади та реальних процесів суспільного життя» [30, с. 115]. На наш погляд, такий підхід є не зовсім правильним, адже тут ми маємо справу з применшенням ролі національної консолідації. О. Оржель

розуміє національну та суспільну консолідації як тотожні поняття [31, с. 28]. На нашу думку, це не зовсім так, адже суспільна консолідація набагато ширше і складніше явище.

Вітчизняні науковці не залишили поза увагою й розробку теоретичних і практичних аспектів національної консолідації. Так, А. Колодій вважає, що «основу національної консолідації становлять не лише такі формальні ознаки, як усвідомлення належності до однієї держави, громадянство, а й спільні інтереси та значна міра культурної єдності, яка виникає завдяки формуванню в полікультурному суспільстві значного обсягу поділюваної усіма культури, котра обслуговує суспільні інститути і яку називають соціетальною. Вона формується навколо певної етнокультурної серцевини (ядра)» [32, с. 42]. Крім того, авторка зауважує, що, окрім вибору моделі національної консолідації, важливим є визначення напрямів дії та засобів реалізації обраної стратегії, найголовнішими серед яких є: 1) виховання національних почуттів (за допомогою міфів, символів, свят, історичної освіти); 2) формування єдиного культурного простору і розвиток спільної для всіх громадян соціетальної культури, включно з державною мовою; 3) розв'язання проблем етнонаціональних меншин – як для задоволення їхніх прав та інтересів, так і заради підвищення їхньої лояльності та патріотизму щодо держави і суспільства в цілому [33, с. 12].

Заглиблюючись у проблеми національної консолідації, українські науковці виділили головні її принципи. Так, Г. Луцишин відносить до них: створення атмосфери взаєморозуміння і довіри між етнічними меншинами незалежно від політичного і соціального стану; розвиток поліетнічного суспільства на принципах толерантності, діалогу, національної спрямованості, честі і гідності; створення сприятливих умов для збереження етнонаціональної ідентичності, наступності поколінь; розвиток культурної самобутності титульного етносу, вдосконалення правових основ регулювання національних відносин [13]. Їхня реалізація, на думку дослідниці, залежить від багатьох чинників, зокрема, «від політичного режиму, національних традицій, рівня соціально-економічного розвитку тощо. В одній ситуації більша ініціатива може йти від держави, від механізмів державного правління, в інших – від громадянського суспільства. Проте національна консолідація

буде успішною, коли державна політика у цій сфері взаємодоповнюватиметься діяльністю інститутів громадянського суспільства. Консолідація українського суспільства потребує низки перетворень у гуманітарній сфері, зокрема: вироблення інтеграційної гуманітарної політики, спрямованої на формування єдиної політичної нації, формування сучасної української ідентичності; формування в Україні єдиного інформаційного простору; гнучке розв'язання мовного питання; зміцнення громадських і культурних зв'язків між російськомовними і україномовними регіонами» [34, с. 31].

Потрібно зазначити, що поряд із теоретичними аспектами національної консолідації вітчизняні науковці досліджували й практичні кроки української влади, суспільства до консолідації. Не акцентуючи увагу на всьому масиві цієї літератури, хочеться зупинитися на роботі Л. Бортник і Т. Павлової, в якій аналізуються «спроби українських політиків і науковців на засадах оновленої історичної пам'яті зміцнити єдність української нації шляхом утворення нових національних міфів, героїв, символів, нових поглядів на історичні події» [35, с. 76].

Підводячи підсумки проведеного вище аналізу, потрібно зазначити, що сучасні теорії та визначення національної консолідації мають певні недоліки. Річ у тім, що дослідники, здебільшого, одночасно оперують одним і тим самим терміном для позначення двох явищ – безпосередньо національною консолідацією та консолідацією суспільства в широкому сенсі, яку вони у своїх працях також іменують національною консолідацією. Така підміна понять вносить плутанину в категоріальний апарат етнополітичної науки, ускладнює напрацювання практичних механізмів консолідації в межах етнонаціональної політики, тому має бути усунена. На думку К. Вітмана, «ця особливість дослідження консолідації у вітчизняній науці має кілька передумов. По-перше, вона пояснюється складністю та багатомірністю явища консолідації – політологи багатьох напрямів мають труднощі з концептуалізацією феномену. По-друге, незавершеністю процесу націєтворення в Україні – саме тому питання національної консолідації залишається настільки актуальним для етнонаціональної політики України. По-третє, намаганням розширити горизонти досліджуваного явища та адаптувати чинний категоріальний апарат до

нових викликів та умов у сучасному глобалізованому світі, що змінюється» [36, с. 423].

Наведені вище підходи свідчать, що поняття національної консолідації охоплює консолідацію політичну та соціальну. Консолідація національна – це макрорівень соціальних процесів консолідації, тобто, консолідація національна – це компліментарність (інтеграція) різних соціальних груп, етносів у державі, що становлять єдиний цілісний соціальний організм і захищені громадянськими правами та політичною свободою. Національна консолідація не обов'язково розуміється як одностайність, але слугує передумовою запобігання соціальним конфліктам.

Паралельно з національною консолідацією дослідники виділяють етнічну – як внутрішню згуртованість самостійних етносів і єднання їх у групу в складі етнічної спільноти. Така консолідація відбувається на культурному підґрунті за сприяння споріднених мов [37, с. 154 – 155]. М. Степико вважає, що етнічна консолідація є певною альтернативою консолідації національній, оскільки в її процесі посилюються роль і значення кожної спільноти, яка мешкає на одній території, на противагу загальнонаціональним цінностям [8, с. 109].

Усе ж більшість науковців вважає, що ці різновиди консолідації не є автономними один від одного, а являють собою взаємопов'язані процеси, що об'єднані в певну систему.

Науковці розділяють етнічну консолідацію на кілька етапів: власне етнічну, внутрішньоетнічну, міжетнічну [37, с. 154]. І. Іванов додає до цього переліку ще регіональну та міжрегіональну етнічну інтеграцію і глобалізацію [9, с. 9]. О. Антонюк робить спробу дати визначення різним проявам етнічної консолідації. Так, на його думку, «консолідація етнічна – це вид об'єднувальних етнічних процесів; міжетнічна консолідація – злиття кількох близьких за мовою та культурою раніше самостійних етносів у нове збільшене етнічне утворення; внутрішньоетнічна консолідація – соціальне згуртування всередині етнічної спільноти в умовах нівелювання розбіжності в рамках присутніх груп» [38, с. 404].

Досліджуючи теоретичні аспекти цієї проблеми, вітчизняні науковці не забували й про практичний бік справи. Адже питання етнічної консолідації є надзвичайно чутливим для стабільності

будь-якої держави, не кажучи вже про Україну, яку багато політологів вважають «етнічно, мовно, культурно, регіонально та політично розколотою державою» [36, с. 422].

Небезпеку неврахування необхідності етнічної консолідації українського суспільства досліджувала І. Кресіна. При цьому вона дійшла висновку, що «невдоволення окремих етноспільнот своїм статусом, рівнем забезпечення прав та інтересів, етнічна дискримінація провокують не лише дестабілізацію етнополітичної ситуації в державі. Якщо на етнічне невдоволення нашаровуються також соціальні, економічні та політичні розбіжності, це загрожуватиме етнополітичною дезінтеграцією держави. Невдоволена етнополітична складова є тією силою, яка руйнує систему або дестабілізує її настільки, що вона стає дуже вразливою зовнішнім загрозам» [39, с. 140]. Потрібно зазначити, що це було написано ще до російської агресії.

Розглядаючи національну, етнічну консолідацію, ми неодноразово виходили на соціальні проблеми. Останні досить часто кореспондуються з окремим видом суспільної консолідації – соціальною консолідацією (соціальна згуртованість). На думку дослідників, саме вона об'єктивно протистоїть розшаруванню та атомізації суспільства. Тому науковці не залишили без уваги цей вид суспільної консолідації. Але, на нашу думку, це найменш досліджений вид суспільної консолідації.

Потрібно зазначити, що політологи не дуже активно досліджують цей вид суспільної консолідації. Автору фактично не вдалося виявити політологічних узагальнюючих праць з зазначеної проблеми. Цю неувагу дещо компенсували представники інших суспільствознавчих напрямів: соціологи [40; 41] і економісти [42; 43; 44]. При цьому вони активно, поряд із терміном «соціальна консолідація», використовували терміни «соціальна згуртованість», «соціальне партнерство», «соціальний діалог».

На думку вітчизняних дослідників, консолідоване суспільство неможливе без загальної мети, спільного інтересу, єдності дій, тобто соціальна консолідація в державі являє собою об'єднання громадян країни, виходячи із ментальної та ціннісної згоди з приводу розуміння назрілих загальнозначущих проблем та їх розв'язання. Тому шлях до соціальної консолідації лежить через

налагодження партнерства між основними соціальними групами, соціальною підтримкою населення владою, зміцненням середнього класу, що гармонізує соціальну сферу суспільства, а сама соціальна консолідація являє собою зацікавлену участь громадян у справах об'єднання міста, регіону, країни як цілісного соціального організму [45, с. 22].

Потрібно зазначити, що соціальна згуртованість (консолідація) як соціально-економічна категорія певний час мала суто наукове значення. В останні роки в країнах Європейського Союзу, низці інших країн це поняття спочатку перекочувало у програмні документи, концепції, згодом набуло практичного звучання. Нині положення Концепції соціальної згуртованості, що була розроблена у Європейському Союзі у 90-тих роках минулого століття, міцно увійшла в практичну площину.

Що ж являє собою термін «соціальна згуртованість» (консолідація) у підходах вітчизняних дослідників? За визначенням А. Колота, соціальна згуртованість (консолідація) – це «складне, багатопланове явище. У найбільш загальному його розумінні – це включеність та участь членів суспільства у політичному, економічному та культурному житті; це почуття солідарності й належності до суспільства, що засноване на ефективному використанні громадянських прав та інших надбань демократичного суспільства.

Саме у ході формування соціальної згуртованості досягається консолідація в суспільстві, людина відчуває солідарність і свою належність до соціуму» [46, с. 19].

Аналізуючи особливості розвитку сучасної України, вітчизняні дослідники доходять висновку, що соціальна згуртованість має, з одного боку, об'єктивні передумови становлення і розвитку, а з іншого – чимало чинників, які цьому перешкоджають. До перших вони відносять – розвиток інститутів громадянського суспільства, які продукують більш цивілізовані суспільні відносини. До других – формування суспільства споживання та суспільства індивідів, що сповідує споживацькі настрої та мотиви поведінки; деградацію моральних цінностей і трудових установок громадян; нерозвиненість інститутів демократії в суспільстві; зростання розбіжностей між проголошеними соціальними правами і практикою їх реалізації [43, с. 12–13].

Науковці доходять висновку, що питання соціальної консолідації актуалізується на етапі глибоких політичних, економічних, соціальних реформ для країн, що не займають провідних позицій за економічним розвитком, серед яких і Україна. При цьому вони попереджують, що «соціальна згуртованість забезпечується не політичними гаслами та добрими намірами. Вона має формуватися свідомо, цілеспрямовано, наполегливо, за участі усіх соціальних сил. Особлива роль у цьому процесі належить державі... при задіянні демократичних принципів прийняття суспільно значимих рішень. У сукупності це має створити атмосферу солідарності, утвердження на практиці принципів соціальної справедливості, звести до мінімуму відчуженість, сприяти досягненню суспільної згоди з ключових аспектів життя суспільства» [43, с. 16 – 18].

У сучасній Україні рівень соціальної консолідації суспільства залишається невисоким і, за оцінкою вітчизняних дослідників, має тенденцію до зниження. Пояснюючи це, О. Оржель пише, що «сьогодні в Україні спостерігаються тенденції, здатні перешкоджати соціальному згуртуванню українського суспільства (його інтеграції і консолідації). Такими тенденціями є: відносно низький рівень життя більшості населення в поєднанні з високою поляризацією; просторова і соціальна роз'єднаність суспільства; брак довіри та взаємодії між різними соціальними категоріями; відсутність єдиного бачення розвитку країни та національної ідеї взагалі» [41]. А. Колот додає до вище наведеного ще «низький рівень довіри населення до інститутів влади та інших інститутів, масові прояви соціальної дезінтеграції, ерозію соціальної солідарності та цінностей праці» [43, с. 18].

Орієнтиром для України у вирішенні питання соціальної консолідації суспільства можуть і повинні бути підходи Європейського Союзу – це насамперед наявність пріоритетної мети; забезпечення благополуччя усіх членів суспільства, зменшення диспропорції в розвитку суспільства, уникнення маргіналізації людей [47, с. 37–42].

Наведений вище матеріал свідчить, що вітчизняні суспільствознавці приділяли значну увагу дослідженню феномену суспільної консолідації, яка здатна інтегрувати суспільство в єдиний цілісний соціальний організм. Вони розглядають консолідацію як багатопланове та складне явище, усвідомлюють її як процес

(дію) й водночас як і результат цієї дії. Сутність консолідації полягає в тому, що вона: поширює ідею; має циклічний характер; створює умови для зміцнення позицій суверенітету та незалежності в державі; виступає чинником систематизації законодавства та системи управління; активізує вдосконалення організаційних форм та комунікації в системі відносин «суспільство – нація – держава» тощо. При цьому науковці встановили, що в суспільній практиці існують різні види консолідації: політична; демократична; національна (загальнонаціональна); етнічна, міжетнічна, внутрішньоетнічна, міжнаціональна; соціальна; влади, еліти, громадськості; ціннісна, світоглядна, ідейна, духовна, моральна; територіальна, регіональна, глобальна; тимчасова, довгострокова, ситуативна (фрагментарна); походження згори, знизу; організована, стихійна, конструктивна, деструктивна, формальна, неформальна; авторитаризму; позитивна, негативна; пасивна, активна; політичних партій, громадських рухів). В основу цієї класифікації були покладені такі критерії: основні носії ідей консолідації – етнічна група, соціальна група, особа, політична партія, нація як спільнота; характер її функціонування на різних рівнях – теоретичному, державно-політичному, групово-спільнісному, буденному, індивідуальному; структурно-системні ознаки – система, структура, політичний, національний і державницький процес; світоглядні параметри – соціально-історичний досвід, світоглядна спрямованість; ідентифікаційні напрями – система етнонаціональної свідомості тощо.

Усе ж досягнення максимальної консолідації населення в державі можливе лише на основі комплексного підходу, а це може забезпечити лише врахування можливостей усіх видів суспільної консолідації.

---

1. Державне політичне правління і національна єдність: аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД, 2017. 248 с.

2. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації: аналітична доповідь. Київ: ІПіЕНД, 2015. 160 с.

3. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах сучасного політичного процесу: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2012. 364 с.

4. Петухова О. В. Консолідація: сутність і види // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 3. С. 130–135.

5. Петухова Ольга. Основні види процесу консолідації в державі: спроба класифікації // Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. 2015. Вип. 2 (62). С. 21–26.

6. Титарь Иван. Консолидация демократии: проблема определения понятия // Социология: теория, методы, маркетинг. 2008. № 4. С. 39–54.

7. Ткач О. І. Політичні передумови консолідації українського суспільства // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 104/2011. С. 49–52.

8. Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. – Київ: НІСД, 2011. 336 с.

9. Иванов И. Ю. Формування української політичної нації в сучасних умовах: проблеми і перспективи : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05. Київ, 2005. 20 с.

10. Луцишин Г. І. Національна консолідація України в умовах демократизації суспільства // Наук. пр. [Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили]. Серія : Політологія. 2012. Т. 182. Вип. 170. С. 51–55.

11. Риженко Є. С. Інтегративна ідеологія як чинник консолідації українського суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2008. 19 с.

12. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст.голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

13. Луцишин Г. І. Национальная консолидация общества: теоретико-методологические проблемы исследования. Национальный университет. «Львовская политехника», Львов. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/.../SL5_doc.pdf.

14. Фесенко М. Формування понятійно-категоріального апарату проблеми консолідації суб'єктів світ-системи і нового міжнародного порядку // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2017. 1 (46). 39–44.

15. Ткач О. І. Політичні передумови консолідації українського суспільства // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. 104/2011. С. 49–52.

16. Хинтба И. Р. Консолидация демократии: сущность, факторы, модели: автореф. дис... канд. полит. наук : 23.00.02. Российский университет дружбы народов. Москва, 2009. 31 с.

17. O'Donnell Guillermo, Schmitter Philippe Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies – Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1986.

18. Linz Juan J. and Stepan Alfred. Problems of Democratic Transitions and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. P. 479.

19. Дегтярев А. А. Основы политической теории. Москва: Высшая школа, 1998. 239 с.

20. Вонсович С. Г. Консолідована демократія: дефініції та методологія дослідження // Нова парадигма, 2012. Випуск 113. С. 159–167.

21. Schedler, Andreas. What is Democratic Consolidation? // Journal of Democracy. 1998. April. P. 91–107.

22. Шмиттер Ф. Размышление о гражданском обществе и консолидации демократии // Полис. 1996. № 5. С. 87–96.

23. Бухарин Н. Политическая трансформация в Восточной Европе // Социология и политология: Вестн. Моск. гос. ун-та. 1995. № 2. С. 59–64.

24. Приймак Людмила. Консолідація як завершальна стадія транзиту: теоретико-методологічний підхід. URL: http://old.filos.lnu.edu.ua/bulletin_philosophy/ua/docs/visnyk03/articles/14.pdf

25. Давимука С. Політичні режими сучасності та перехід до демократії. Л. : НАН України, 1999. 166 с.

26. Тітар І. О. Концептуальні засади дослідження консолідації демократії як соціально-політичного процесу : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01 Харків, 2009. 234 с.

27. Сморгунов Л. В. Сравнительная политология: теория и методология измерения демократии. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 1999. 376 с.

28. Лесняк Віталій. Особливості дослідницької інтерпретації поняття «консолідації демократії» у суспільних науках. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/apvtvi_2016_27_45%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/apvtvi_2016_27_45%20(1).pdf)

29. Луцишин Г. Національна консолідація як основа формування та розвитку української політичної нації // Українська політична нація: проблеми становлення : зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2012. С. 150–156.

30. Тиркус Ю. С. Внутрішньополітична консолідація як умова інтеграції України до ЄС // Грані. 2014. № 8. С. 113–118.

31. Оржель О. Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї: перспективи й обмеження (з точки зору європейського досвіду) // Вісн. НАДУ. 2012. № 2. С. 28–38.

32. Колодій А. Соціетальна культура як чинник національної консолідації // Консолідація українського народу: конституційно-правові аспекти: збірник статей за матеріалами науково-практичної конференції 28 лютого – 1 березня 2013 р. Львів, ЛНУ ім. Івана Франка. Львів: Вид-во Львівського університету, 2013. С.40–54.

33. Колодій А.Ф. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) // Ї. Незалежний культурологічний часопис. 2001. № 21. С. 6–32.

34. Луцишин Галина. Вплив інститутів громадянського суспільства на процес національної консолідації в сучасній Україні // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015. Вип. 4 (78). С. 22–32.

35. Бортник Л. А., Павлова Т. Г. Деякі проблеми консолідації української нації та оновлення її історичної пам'яті // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2013. № 1055. С. 76–83.

36. Вітман К. М. Консолідація як політичний феномен: актуальність для України // Держава і право: збірник наукових праць. Київ, 2013. Вип. 62. С. 421–427.

37. Тавадов Г.Т. Этнология. Современный словарь-справочник. Москва, 2011.

38. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. М.Ф. Головатого та О.В. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. 792 с.

39. Кресіна Ірина. Проблеми етнонаціональної консолідації українського суспільства / Studia politologica Ucraino-Polona. 2013. Вип. 3. С. 139–144.

40. Хижняк О. В. Соціальна нерівність і консолідація суспільства // Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту «Нар. укр. акад.». Харків, 2011. Т. 17. С. 264–271.

41. Оржель О. Ю. Концептуальні підходи до визначення соціального згуртування. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/12ooovsz.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/12ooovsz.pdf)

42. Ситник О. Ю. Соціальне партнерство в Україні: особливості становлення і перспективи розвитку // Наукові праці КНТУ. Економічні науки. 2009. Вип. 15. С. 280–285.

43. Колот А. М. Соціальна згуртованість як доктрина забезпечення стійкості розвитку суспільства в умовах глобальних викликів // Україна: аспекти праці: наук.-екон. та сусп.-політ. журн. 2009. № 7. С. 11–19.

44. Колот А. М. Соціальне партнерство як інструмент формування консолідованої соціальної відповідальності: теоретичні засади // Соціальна економіка. 2013. № 1. С. 81–90.

45. Рогачев С. В. Социальная консолидация общества: механизм межсекторного ресурсного взаимодействия // Государство, НКО и бизнес: процесс взаимодействия: Материалы междунар. науч.-практ. конф. Москва, 2007. С. 20–33.

46. Колот А. М. Соціальна згуртованість суспільства як доктрина: Основні засади, причини актуалізації, складові розвитку // Економічна теорія. 2010. № 1. С. 18–28.

47. Вітте Л. Європейська соціальна модель і соціальна згуртованість: яку роль відіграє ЄС? ; Фонд ім. Фрідріха Еберта, Регіон. представництво в Україні та Білорусі. Київ: Заповіт, 2006. 44 с.